

دستور فارسی-یهودی متقدم

حامد نوروزی (عضو هیئت علمی دانشگاه بیرجند)

Paul, L., *A Grammar of Early Judaeo-Persian*, Reichert Verlag, Wiesbaden, 2013, 190 pages.

پاول، لودویک، دستور زبان فارسی-یهودی متقدم، انتشارات رایشرت، ویسبادن ۲۰۱۳، ۱۹۰ صفحه.

به‌تازگی، در سال ۲۰۱۳، کتابی با عنوان دستور زبان فارسی-یهودی متقدم در انتشارات رایشرت به چاپ رسیده است. مؤلف کتاب دکتر لودویک پاول یکی از متخصصان معدود پژوهش‌های فارسی-یهودی یا فارسی-عبری^۱ است. به گفته مؤلف، این کتاب ویرایش جدید، بسط‌یافته و تجدیدنظرشده‌ای است از رسالهٔ دکتری وی که در سال ۲۰۰۲ به دانشکدهٔ فلسفه دانشگاه گوتینگن با عنوان تحقیقات دستوری و زبان‌شناختی بر روی متون فارسی-یهودی متقدم (*EJP*)^۲ کنیسهٔ قاهره^۳ ارائه شد (ص ۲۷). فارسی-یهودی (*JP*)

1) Hebrew-Persian

۲) حوزهٔ پژوهشی متون فارسی-عبری از حوزه‌های بسیار مهم ولی مغفول‌مانده در ایران است. پژوهش‌های فارسی-عبری می‌تواند اطلاعات ارزشمندی در زمینهٔ تحولات تاریخی و جغرافیایی زبان فارسی در اختیار پژوهشگران قرار دهد.

۳) از این پس، برای رعایت اختصار، ما نیز متون فارسی-یهودی متقدم را *EJP* می‌خوانیم.

4) *Grammatical and Philological Studies on the EJP Texts of Cairo Geniza*

گونه‌ها و گویش‌هایی از زبان فارسی است که میان اقوام یهودی ساکن ایران در زمان‌های مختلف رایج بوده و به خط عبری نوشته می‌شده است. از نظر تاریخی، فارسی-یهودی بین قرن ۸ تا ۱۳ میلادی را EJP می‌نامند. فارسی-یهودی تا قرن ۲۰ میلادی ادامه می‌یابد، اما با تغییراتی که آن را به فارسی معیار بسیار نزدیک می‌کند. متونی که در این تحقیق مورد استفاده بوده‌اند به دو دسته کلی غیردینی و دینی تقسیم می‌شوند (همان‌جا). متون غیردینی (شامل ۲ سند حقوقی، ۱۶ نامه شخصی و تجاری و ۳ کتیبه) اغلب بازتاب‌دهنده شرایط جوامع یهودی جنوب غربی ایران است که در اوایل دوره فاطمی به مصر رفته‌اند تا در حوزه مدیترانه به تجارت خود رونق بخشند. متون دینی (شامل ۱۰ تفسیر طبریه‌ای^۱، ۲ تفسیر بابلی^۲ و یک متن هالاخا^۳ نیز بیشتر متعلق به قرائان^۴ است (ص ۱۱-۱۲). قرائان فرقه‌ای از یهودیان هستند که در عراق، غرب ایران، قاهره و کریمه ساکن بوده‌اند. از میان متون فوق، نامه‌های شخصی به دلیل اینکه دارای زبان طبیعی و روزمره هستند اهمیت بیشتری دارند. در رتبه دوم، اسناد حقوقی قرار دارند که تا حدی به گونه رسمی زبان نوشته شده‌اند، اما در برخی از موارد نیز ویژگی‌های زبان روزمره در آنها قابل رؤیت است. در مرتبه سوم، متون دینی قرار دارند که یا دارای ترجمه‌های لغت‌به‌لغت و برای تحقیقات نحوی بی‌فایده هستند یا به سبک ادبی نوشته شده‌اند.

کتاب حاضر به سه فصل «واج‌شناسی، خط»^۵، «صرف»^۶ و «نحو»^۷ تقسیم می‌شود. در توضیحات ابتدایی فصل اول، نگارنده ۲۹ صامت^۸ EJP را معرفی می‌کند (ص ۲۳). اغلب این صامت‌ها با فارسی امروز انطباق دارند، به جز ۴ مورد: ʃ، ، و x^۹. پاول نیم‌مصوت w را نیز در زمره صامت‌های EJP ذکر می‌کند (همان‌جا). وی ۱۱ مصوت نیز در EJP برمی‌شمارد. از این موارد ۶ مورد در فارسی امروز دیده نمی‌شود: ، ، ، ، ɛ،

1) Tiberian Tafsir

2) Babylonian Tafsir

۳) هالاخا (Halakha) نظام حقوقی یهودیت کلاسیک و مبتنی بر تلمود بابلی است.

4) Karaites

5) phonology, writing

6) morphology

7) syntax

8) consonant

. به گفته پاول (همان‌جا) همگی واج‌هایی که در EJP وجود دارد، کاملاً با گونه‌های دیگر فارسی که در همان دوران در جنوب غربی ایران رایج بوده‌اند، انطباق دارد (همان‌جا). از آنجا که ممکن نیست نظام واجی EJP را بدون بررسی خط و شیوه نوشتاری^۱ آن بررسی کرد، مؤلف در بخش بعد، به توصیف نویسه‌های مختلف هریک از واج‌ها می‌پردازد.^۲ برای مثال، نشان می‌دهد که واج z، در نامه دندان‌اولیق، با نویسه و، در تفسیرهای قرائی، با نویسه z و گاهی g نوشته می‌شود (ص ۲۴). نویسنده در همین بخش به نشانه‌های صامت‌ها^۳ نیز می‌پردازد (ص ۲۶). «نشانه‌ها علائمی هستند که روی نویسه‌ها گذاشته می‌شود تا نویسه‌های چندصد^۴ از هم متمایز شوند» (نوروزی ۱۳۹۱: ۱۱۲؛ برای توضیحات بیشتر در این زمینه؛ نک: همان: ۱۱۱-۱۱۲). برخی از نویسه‌ها با یک رافه^۵ که همان سرکش افقی^۶ است مشخص می‌شوند. برای مثال، نویسه b با یک سرکش تبدیل به w می‌شود. به همین ترتیب، g به d، k به x و p به f تبدیل می‌شود. گاهی نیز با قرار دادن یک نقطه روی برخی نویسه‌ها صدای آن‌ها تغییر می‌کند. برای مثال نویسه g با یک نقطه تبدیل به z، s (ص) تبدیل به t، (ط) تبدیل به z (ض) یا می‌شود (ص ۲۷).

در بخش بعد، نگارنده به شکل^۷ یا علائم زیر و زبری (مانند فتحه، کسره، ضمه) در متون EJP پرداخته است. به گفته وی ۷ گونه شکل در EJP وجود دارد؛ در تفسیرهایی مانند حزقیال و سفر پیدایش، از نظام اعراب‌گذاری طبریه‌ای^۸ با ۷ علامت و در برخی از تفسیرها مانند اشعیا، از نظام اعراب‌گذاری بابلی^۹ با ۶ علامت استفاده شده است (برای توضیحات بیشتر در مورد نظام اعراب‌گذاری در متون EJP، نک: نوروزی ۱۳۹۱: ۱۱۴-۱۱۷). در این بخش، نگارنده به مسائل دیگری نیز پرداخته است، از جمله نیم‌مصوت‌ها،

1) writing

(۲) شاکد (۲۰۰۹) پیش از این در مقاله‌ای به تفصیل انواع نویسه‌های رایج در EJP را بررسی کرده بود. از آنجا که در نقاط مختلف ایران نویسه‌های متفاوتی برای برخی از واج‌ها به کار می‌رفته است، شاکد این تمایزها را مبنایی برای تقسیم‌بندی متون EJP دانسته است.

3) consonant diacritics

4) polyphonic

5) r ph

6) horizontal stroke

7) vowel diacritics

8) Tiberian

9) Babylonian

صامت‌های مشدد؛^۲ a- پایانی، مصوت مرکب، فرایندهای واجی خاص^۳؛ التقای مصوت‌ها؛^۴ واج‌افزایی؛^۵ همگون‌سازی؛^۶ قلب؛^۷ خشتی‌سازی واج‌های واکدار در مقابل واج‌های بی‌واک؛^۸ ادغام؛^۹ غنهای‌شدگی؛^{۱۰} تحولات واج آغازی^{۱۱} شامل مصوت‌افزایی آغازی^{۱۲}، تحول همزه آغازی به h و h آغازی به همزه^{۱۳}، تحول g آغازی به k و b آغازی به p؛ و تحولات واج پایانی^{۱۴} شامل h - و y - پایانی، y پایانی پس از n پایانی، تحول g پایانی به k تحول yd - دوم شخص جمع به yt -.

در فصل دوم، نویسنده ویژگی‌های صرفی EJP را بررسی کرده است. وی در بخش نخست پسوندهای اسم‌ساز^{۱۵} را معرفی می‌کند که شامل پسوندهای -ak، -at (عربی)، -g r، -t r/d r (h) - (سازنده اسم معنی) و -išn/-išt/-iš است. از میان این پسوندها، h - و -išn از فارسی میانه بازمانده‌اند و در متون کهن فارسی به‌ندرت دیده می‌شوند. در بخش‌های بعدی کتاب، مباحث زیر مطرح شده است: اسامی خاص^{۱۶}؛ مقوله‌های صرفی: جنس^{۱۷}؛ اصطلاحات خویشاوندی^{۱۸}؛ معرفگی^{۱۹}؛ اسامی معنی^{۲۰}، - وحدت و نکره^{۲۱}؛ - تخصیص^{۲۲}؛ - همراه با صفت‌های کمیت‌نما^{۲۳}. هیچ‌یک از موارد فوق تفاوتی با گونه‌های دیگر فارسی رایج در آن دوران ندارد. در بخش بعد، مؤلف به شمار^{۲۴} در EJP می‌پردازد. وی در مرحله نخست پسوندهای جمع^{۲۵} را بررسی می‌کند، شامل ih -، n -، y n -، ih n -، ag n - و h - از میان این پسوندها، ih - از دوره میانه در EJP باقی مانده است. y n - نیز مانند فارسی معیار تنها در واژه‌های معدودی مانند سالیان

1) geminated consonants	2) word-final -a	3) specific phonological processes
4) hiatus	5) epenthesis	6) assimilation
7) metathesis	8) neutralization of voiced vs. unvoiced	
9) elision	10) nasalization	11) anlaut
12) prosthesis		

۱۳) psilosis در اصل، تحولی آوایی است که در آن صامت h آغازی حذف می‌شود.

14) auslaut	15) noun-building suffixes	16) proper names
17) inflectional categories: gender	18) kinship terms	19) definiteness
20) abstract nouns	21) the - of indefiniteness and unit	
22) the - of specificity	23) the - with quantifying adjectives	
24) number	25) plural suffixes	

کاربرد دارد. پسوند *-ih n* از ترکیب دو پسوند *-ih* و *-n* به وجود آمده است. این پسوند جمع ترکیبی در برخی متون فارسی دیگر نیز دیده می‌شود (در این مورد، نک: صادقی و حاجی‌سیدآقایی (۱۳۸۹)). نویسندگان، در ادامه، دو مبحث توزیع معنایی *-n* و *-ih*^۱ و اسم‌های جمع و جنس^۲ را مطرح می‌کند. در بخش بعد، نویسندگان به مباحث مختلف مربوط به صفت و قید می‌پردازد، مانند صفت، وجه وصفی، حرف اضافه^۳؛ و پسوندهای صفت‌ساز^۴ که شامل *-n*، *-g n*، *-mand*، *-s* است. از میان این پسوندها، *-mand* از دوره میانه در EJP باقی مانده است. نویسندگان مبحث تفضیل^۵ صفت را در بخش‌های زیر بررسی کرده است: تفضیل با پسوند -تر؛ صفات تفضیلی تاریخی^۶ مانند به، مه، که، بیش؛ صفات تفضیلی بدون مفهوم تفضیل (مانند کاربرد پیش‌تر در معنای قید زمان (= اول)، ساخت‌های صفت تفضیلی^۷؛ ساخت‌های تفضیلی در عبارات ترجمه‌شده از عبری. بخش اخیر تنها در متون تفسیری قابل بررسی است. زیرا در متون دیگر از زبان روزمره استفاده می‌شود و مسئله ترجمه‌ای بودن زبان در آنها وجود ندارد. در بسیاری از ساخت‌های صرفی و نحوی متون تفسیری، تأثیر صرف و نحو زبان عبری مشهود است، به همین دلیل این متون از نظر بررسی زبان فارسی کم‌ارزش‌تر از متون دیگر هستند؛ اما از دیدگاه قواعد و فرایندهای ترجمه بسیار جالب به نظر می‌آیند. نویسندگان در انتهای بخش صفت، مبحثی را هم به صفت عالی^۸ اختصاص داده است.

مباحثی که در بخش قید مطرح می‌شود عبارتند از قیدها با پسوند *-h*، قیدهای مکان، زمان و حالت. پسوند قیدساز *-h* از فارسی میانه در EJP باقی مانده است. این پسوند در اواخر دوره میانه به عنوان پسوند جمع نیز به کار رفته و علامت جمع «-ها» در فارسی امروز نیز بازمانده از همین پسوند است.

در بخش بعد، نویسندگان مبحث شمار را طرح می‌کند که موارد زیر را دربرمی‌گیرد: اعداد اصلی^۹، اعداد ترتیبی^{۱۰}، اعداد کسری^{۱۱}، تاریخ‌ها و سال‌ها. از موارد فوق، تنها دو

-
1) semantic distribution of - n and -ih	2) plural and collective nouns	
3) adjective, participle, preposition	4) adjective-building suffixes	5) comparison
6) historical comparatives	7) comparative constructions	8) superlative
9) cardinal numbers	10) ordinals	11) fractions

مورد اخیر با فارسی معیار تفاوت دارد، زیرا سال‌ها و تاریخ‌ها جزء اعلام زبان عبری محسوب و طبق تقویم یهودی تنظیم می‌شوند. سه مورد اول که مربوط به بحث اعداد است با فارسی معیار انطباق دارد.

در بخش بعد، نویسنده مبحث مهم ضمائر^۱ را مطرح می‌کند. در این بخش موارد زیر بررسی شده است: ضمائر شخصی^۲، که به ترتیب اشخاص عبارت است از *aman*، *y*، *t*، *m* (n)، *š n*، *šum* (n)؛ ضمائر پی‌چسبی^۳، که به ترتیب اشخاص، عبارت است از *m* (n)، *-(i)t*، *-(i)š*، *-(i)n*، *-t*، *-iš n*، نویسنده، با تمرکز بیشتر بر ضمائر پی‌چسبی، مسائل زیر را در مورد این ضمائر مطرح می‌کند: ساخت ضمائر پی‌چسبی پس از صامت؛ ساخت ضمائر پی‌چسبی پس از مصوت؛ مقایسه ضمائر پی‌چسبی در EJP، فارسی میانه و فارسی نو متقدم. مبحث بعدی ضمائر، انعکاس و دوسویگی^۴ است. بحث انعکاس در موارد زیر خلاصه می‌شود: کاربرد *x štan* به جای *x^w štan*؛ کاربرد *š tan i x^w* به جای *x^w štan*؛ و نقش‌های^۵ ضمیر انعکاسی، شامل مفعول مستقیم^۶، متمم پیشیند یا پسیند^۷، متمم ملکی^۸، متمم تأکیدی^۹. سپس نویسنده دو گونه ضمیر دوسویه را در EJP معرفی می‌کند: *yak yak* و *yak d gar*. مورد اول با فارسی معیار مشترک ولی مورد دوم تا حدی با آن متفاوت است. در پایان، نویسنده تحت عنوان «ضمائر دیگر»، ضمائر کمیت‌نما^{۱۰}، ضمائر نامعین^{۱۱}، ضمائر پرسشی^{۱۲} و ضمائر اشاره‌ای^{۱۳} را بررسی می‌کند. ضمائر کمیت‌نما شامل *andak*، *hama*، *hamag n* و *hamag n* است. مورد اخیر، به دلیل وجود علامت جمع *n* - که از دوره میانه باقی مانده است، با فارسی معیار متفاوت است. ضمائر نامعین عبارتند از *hiz*، *ihiz*، *(z)*، *kas* و *yak*. دو مورد اول یعنی *hiz* و *ihiz* گونه‌هایی از «چیز» هستند که در بخش واج‌افزایی نیز مطرح شده بودند و نشان‌دهنده اضافه شدن واج *h* میان ضمیر و پی‌چسب *-iz* هستند. ضمائر

-
1) pronouns	2) personal pronouns	3) enclitic pronouns
4) reflexivity and reciprocity	5) functions	6) direct object
7) pre- or postpositional complement		8) possessive complement
9) emphatic complement	10) quantifying	11) indefinite
12) interrogative	13) demonstrative	

پرسشی عبارتند از *kādām*, *čirā*, *čē*, *čūn*. در این موارد، تنها *kādām* با تلفظ فارسی امروز متفاوت و به تلفظ فارسی میانه نزدیک است. ضمائر اشاره‌ای نیز شامل *ān*, *ēn* و *ānān* است که تفاوتی با گونه معیار فارسی ندارند.

در بخش بعد، نویسنده مبحث بسیار مهم صرف فعل را مورد بررسی قرار داده است. در این بخش، موارد زیر بررسی شده است: ساخت ماده^۱؛ افعال باقاعده^۲؛ ماضی‌سازها^۳ شامل پسوندهای *-īd*، *-ist*، *-ād* و *-d*؛ و افعال بی‌قاعده^۴. در بخش آخر، نویسنده سعی نموده انواع بی‌قاعدگی‌ها را در طبقه‌بندی‌های منسجم ارائه کند؛ برای مثال، ماده ماضی با *-īd* و ماده مضارع با *-āy* (مانند افزودن، افزای)، ماده ماضی با *-ft* ماده مضارع با *-b* (مانند کوفت، کوب) و غیره. در هیچ‌یک از بخش‌های بالا نکته دستوری جدیدی دیده نمی‌شود و همه موارد با فارسی معیار انطباق کامل دارد. در قسمت بعد، نویسنده به بررسی جداگانه ماده‌های ماضی^۵ می‌پردازد. در این قسمت، نگارنده مطالب زیر را مطرح می‌کند: کاربرد *-īd* به جای *-ād* (مانند *uftīd* به جای *uftād* که در برخی از متون کهن فارسی مانند *طبقات/الصوفیه* نیز دیده می‌شود)؛ کاربرد *-ist* به جای *-īd* (مانند *dawīst* به جای *dawīd* که در برخی متون فارسی مانند *قرآن قدس* نیز دیده می‌شود)؛ و تفاوت‌های آوایی افعال EJP با فارسی نو. همان‌گونه که روشن است، ساخت برخی از ماده‌های ماضی که در EJP بررسی شده با فارسی معیار متفاوت است. در انتهای قسمت ماده‌های فعلی، نویسنده به ماده‌های فعلی موجود در ساخت‌های اسمی یا ساخت‌های اسمی مشتق از فعل مانند گرفتار، کوبه و نظیر آن می‌پردازد که اسمی‌ای هستند که با استفاده از ماده ماضی (گرفت + -ار) یا ماده مضارع (کوب + -ه) ساخته شده‌اند. در این قسمت تفاوتی میان EJP و فارسی معیار مشاهده نمی‌شود.

در بخش بعد، نویسنده به معرفی پیشوندهای فعلی^۶، ادوات فعلی^۷ و پسوندهای فعلی^۸ می‌پردازد. پیشوندهای فعلی شامل *abār*، *abāz* و *andar* می‌شود که صورت‌های

1) stem formation

2) regular verbs

3) past formatives

4) irregular verbs

5) past stems

6) verbal prefixes

7) verbal particles

8) verbal suffixes

کهنه‌تر باز، بر و در هستند. ادوات فعلی عبارتند از (ha)mē (استمراری) ^۱، be (تأکیدی) ^۲، (h)ē (ترغیبی) ^۳، na/nē (نفی) ^۴، ma (نهی) ^۵. از این میان، ادات ترغیبی (h)ē، که از hēb فارسی میانه مانوی یا (w)ē فارسی میانه زردشتی باقی مانده است، به فارسی نو معیار نرسیده و تنها در EJP مشاهده می‌شود. در نهایت، تنها پسوند فعلی بررسی‌شده در این بخش، پسوند (h)ē- است که نشان می‌دهد فعل ماضی یا مضارع غیرمحقق ^۶ است. این پسوند در متون فارسی نو نیز فراوان یافت می‌شود.

نویسنده در بخش بعدی به بررسی وجه وصفی ^۷ در EJP می‌پردازد. وی ۶ نوع وجه وصفی در EJP نشان می‌دهد (ص ۱۱۷): وجه وصفی مضارع معلوم ^۸ با پسوند ā- (مانند rawā)، وجه وصفی مضارع معلوم با پسوند anda- (مانند sawanda)؛ ماده ماضی ساده ^۹ (مانند kuštān «کشته‌ها، کشتگان»؛ obastān «اوبسته‌ها، اوبستگان»)؛ وجه وصفی ماضی ^{۱۰} با a- (مانند padirifta «پذیرفته»)، اسم مصدر ^{۱۱} با -dār/-tār- (مانند pursidār «پرسیدار، پرسش») و اسم مصدر با agī- (مانند nimudagī kerd «نموده کرد، نمود، نشان داد»). از میان این گونه‌های متنوع وجه وصفی، برخی در فارسی معیار وجود دارند، مانند وجه وصفی مضارع معلوم با ā- و anda-؛ برخی نیز در برخی متون کهن فارسی به کار رفته‌اند، مانند اسم مصدر با -dār/-tār- که در قرآن قدس به کرات به کار رفته است. البته لازم است ذکر شود که به نظر می‌رسد صورت صحیح این پسوند ā- باشد که به ماده ماضی افزوده شده است. برخی از وجوه وصفی نیز در فارسی نو دیده نمی‌شوند، یعنی ماده ماضی ساده که همان وجه وصفی ماضی ایرانی باستان است و اسم مصدر با agī- که از گذشته تا امروز در فارسی تاجیکی رایج بوده است.

در بخش بعد (ص ۱۱۸-۱۲۵)، نویسنده به ساخت فعل در زمان‌ها و وجوه مختلف می‌پردازد. وی این بخش را با شناسه‌های فعل مضارع ^{۱۲} آغاز می‌کند، که به ترتیب شخص، عبارتند از om-، ī-، ed-، ēm-، ēd- (یا ēt- یا ē-)، end-، سپس این شناسه‌ها را

1) durative/progressive

2) emphasizing

3) hortative

4) negative

5) prohibitive

6) irrealis

7) participle

8) present active participle

9) plain past stem

10) past participle

11) verbal noun

12) present indicative

با شناسه‌های فعل مضارع در فارسی میانه و فارسی امروز قیاس می‌کند. در ادامه، کاربرد فعل مضارع با (ha)mē و be بررسی شده است. در انتها نیز چند نمونه از کاربرد وجه وصفی ā-dar به جای فعل مضارع نشان داده شده است؛ برای مثال، firistā hom (ص ۱۲۱) به جای «می‌فرستم». البته این ساختی است که، تحت تأثیر ترجمه، از متن عبری وارد ساخت فعلی فارسی شده است (همان‌جا). پس از فعل مضارع، نویسنده به مباحثی دربارهٔ وجه التزامی^۱ می‌پردازد. به گفتهٔ نویسنده، وجه التزامی فارسی میانه در صیغهٔ سوم شخص مفرد (-ād) در EJP حفظ شده است (ص ۱۲۲). البته این ساخت در فارسی کهن نیز در مفهوم دعا کاربرد داشته است (مانند باد، کُنَاد). اما مفهوم التزام را از دست داده است. البته یک مورد از کاربرد صیغهٔ اول شخص مفرد فعل التزامی دورهٔ میانه نیز به صورت x[i]rām (به معنی «شاید بخرم») در نامهٔ دندان‌اوئیلیق دیده شده است (همان‌جا). در ادامه، نویسنده ساخت‌های فعلی زیر را نیز مورد بررسی قرار می‌دهد: امری^۲، نهی^۳، آینده^۴ و مضارع غیرمحقق^۵، که هیچ‌یک با فارسی معیار تفاوتی ندارند. سپس نویسنده به ویژگی‌های ساخت ماضی در EJP می‌پردازد. نخست مانند ساخت مضارع، شناسه‌های فعل ماضی ساده^۶ بررسی می‌شود، که به ترتیب شخص، عبارتند از om، -ī، -∅، -ēm، -ēd (یا -ēt یا -ē)، -end (یا -and یا -an). سپس مسئلهٔ بازتاب ارگتیویتهٔ فارسی میانه^۷ در EJP مورد بررسی قرار می‌گیرد. به تصریح پاول (ص ۱۲۷)، EJP مانند فارسی معیار، زبانی کاملاً فاعلی-مفعولی است. اما وی برخی از کاربردهای ماضی ساده را شبیه ساخت ارگتیو در دورهٔ میانه می‌داند. برای مثال، nbyšt ūn nīm «نبیشت (نوشت) این ناما (نامه)» که به نظر پاول «نوشت» دارای مفهوم مجهول «نوشته شد» و بنابراین شبیه ساخت ارگتیو است (همان‌جا). سپس مانند فعل مضارع به کاربردهای فعل ماضی با (ha)mē و be می‌پردازد، که در این موارد، تفاوتی میان EJP و فارسی معیار دیده نمی‌شود. در قسمت بعد، زمان‌های ماضی مرکب^۸ بررسی شده است. به گفتهٔ نویسنده، دو نوع زمان ماضی مرکب در EJP وجود دارد: مضارع و ماضی

1) subjunctive

2) imperative

3) prohibitive

4) future

5) present irrealis

6) simple past

7) MP ergativity

8) compound past tenses

کامل^۱. هریک از این ساخت‌ها می‌تواند با مادهٔ ماضی ساده (بدون a- پایانی) یا صفت مفعولی (با a- پایانی) به علاوهٔ صیغهٔ متناسب فعل کمکی بودن شکل بگیرد (ص ۱۳۱). برخی از ساخت‌هایی که نویسندگان آنها را بررسی کرده عبارت است از مضارع کامل با مادهٔ ماضی ساده (مانند bud hast «بود هست، بوده است»)، مضارع کامل با صفت مفعولی a-دار (مانند bwdh hst «بوده هست، بوده است»)، ماضی بعید^۲ با مادهٔ ماضی ساده (nibišt bud «نوشت بود، نوشته بود»)، ماضی بعید با صفت مفعولی a-دار (nibišta bud «نوشته بود»). در قسمت بعد به ساخت فعل مجهول^۳ پرداخته شده است. نویسندگان دو نوع ساخت مجهول در EJP نشان می‌دهد: ۱) مجهول با مادهٔ مضارع و پسوند مجهول‌ساز -ih که بازمانده از پسوند مجهول‌ساز h- دورهٔ میانه است؛ ۲) مجهول ترکیبی^۴ با فعل کمکی madan (ص ۱۳۶). از این دو نوع مجهول تنها نوع دوم در متون کهن فارسی نو دیده می‌شود و نوع اول به فارسی نو معیار راه نیافته است. در قسمت بعد، فعل سببی یا واداری^۵ مورد بررسی قرار گرفته است. فعل سببی در EJP از مادهٔ مضارع به علاوهٔ پسوند -en یا n- ساخته می‌شود (ص ۱۳۷). پسوند -en بازمانده از پسوند سببی‌ساز n- دورهٔ میانه است که در فارسی معیار تبدیل به n- شده است. در قسمت بعد، افعال وجودی^۶ بررسی شده است، که به ترتیب شخص، عبارت است از hast, h, hom (شمال شرقی)، hest (جنوب غربی)، h d, h m (یا h t)، hend (یا hand) (ص ۱۳۸). صورت این افعال شبیه دورهٔ میانه است. در فارسی امروز، غیر از صیغهٔ سوم شخص مفرد hast در بقیهٔ صیغه‌ها h آغازی افتاده است. اما در برخی متون کهن فارسی مانند قرآن قدس و تفسیر نسفی نیز افعال وجودی بدون حذف h آغازی به کار رفته‌اند. در قسمت بعد، افعال وجهی^۷ بررسی شده‌اند که عبارتند از (a)b yist، (a)b yed، d n-، x^w stan، x^w h-، d nistan و taw nistan و taw n-، š hist، š hed، š yed، sazidan.

1) present and past perfect

2) pluperfect

3) passive

4) periphrastic passive

5) causative

6) substantive verbs

7) modal verbs

در نهایت، باید گفت کتاب حاضر گرچه پژوهشی مقدماتی در حوزه متون فارسی-یهودی است، اما با توجه به خلأ چشمگیری که در این حوزه وجود دارد، می‌تواند تا حدی نیازهای تحقیقاتی پژوهشگران را پاسخ دهد.

منابع

نوروزی، حامد، ۱۳۹۱، «معرفی و بررسی برخی ویژگی‌های اسفار خمسه لندن (قدیمی‌ترین ترجمه تاریخدار تورات به فارسی-عبری)»، پژوهش‌های ایران‌شناسی، س ۲، ش ۲، (پاییز و زمستان)، ص ۱۰۵-۱۲۳.
صادقی، علی‌اشرف و حاجی‌سیدآقایی، اکرم‌السادات، ۱۳۸۹، «برخی نشانه‌های نادر جمع در زبان فارسی»، دستور، (ویژه‌نامه نامه فرهنگستان)، ش ۶، ص ۵۴-۷۶.

Shaked, Sh., 2009, "Classification of Linguistics Features in Early Judaeo-Persian Texts", *Exegisti monumenta, Festschrift in Honour of Nicholas Sims-Williams*, ed. W. SUNDERMAN et al., Wiesbaden, pp. 449-461

